

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 4(12) қазан-желтоқсан 2017
ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
**электрондық ғылыми
журнал**

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

2017, № 4(12)

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

2017, № 4(12)

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Басредактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбай, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А. Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,

Алматы қ.,

Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Edu.e-history.kz»

электрондық ғылыми журналының редакциясы

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комеков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы,
ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо
обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of
Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseytova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,
28 Shevchenko Str.
Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,
«Edu.e-history.kz»
Editorial electronic scientific journal
Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and
Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic
format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the
journal.

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ҚАЗАҚТАРДЫҢ БАЛА ТУУ, ТӘРБИЕЛЕУ ҮРДІСІНДЕГІ ДІНИ НАНЫМ-СЕНІМДЕРІ (Орталық Азия қазақтары материалдары бойынша)

Қалшабаева Б.К.¹, Қатият Қ.²

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан, Алматы) тарих ғылымдарының докторы, профессор міндетін атқарушы

E-mail: : kalshabaeva_b@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан, Алматы) ғылыми жоба орындаушысы

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан мен түбі бір Орта Азия халықтарының бала туу, тәрбиелеу үрдісінде кездесетін діни наным-сенімдер мен ырым-тиымдар жөнінде жан-жақты талданған. Қазақтар мен Орта Азия халықтарының ырым-жырымдар жүйесі мен жөн-жоралғылары таразыға салынып, олардың ұқсастығы мен айырмашылығы зерделенген. Мақаланы жазу барысында көптеген ғылыми еңбектер мен этнографиялық экспедициядан жинақталған аса құнды материалдар қолданылды.

Түйін сөздер: діни наным-сенімдер, қазақ отбасы, Х. Арғынбаев, Орта Азия елдері

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБЫЧАИ, ОБРЯДЫ И ВЕРОВАНИЯ КАЗАХОВ ПРИ РОЖДЕНИИ И ВОСПИТАНИИ РЕБЕНКА (по материалам казахов Центральной Азии)

Калшабаева Б.К.¹, Катият К.²

¹КазНУ им. аль-Фараби (Казахстан, Алматы), доктор исторических наук, исполняющий обязанности профессора

E-mail: kalshabaeva_b@mail.ru

²КазНУ им. аль-Фараби (Казахстан, Алматы), исполнитель проекта

Аннотация. В статье рассматриваются религиозные обычаи, обряды и верования, связанные с рождением и воспитанием детей народов Казахстана и Средней Азии. В статье авторы проанализировали обычаи, обряды казахов и народов Средней Азии, выявили схожесть и особенности традиционной культуры. В процессе написании статьи были использованы многочисленные научные труды разных времен и ценные материалы, собранные в результате этнографических экспедиций.

Ключевые слова: религиозные обычаи, казахская семья, Х. Арғынбаев, страны Средней Азии

RELIGIOUS CUSTOMS, RITES AND BELIEFS OF KAZAKHS AT BIRTH AND UPBRINGING OF A CHILD (based on the materials of the Kazakhs of Central Asia)

Kalshabayeva B.K.¹, Katiyat K.²

¹Al-Farabi Kazakh NU (Almaty, Kazakhstan) doctor of Historical Sciences, acting professor

E-mail: kalshabaeva_b@mail.ru

²Al-Farabi Kazakh NU (Almaty, Kazakhstan) scientific project performer

Abstract. This article gives details about religious customs, beliefs and prohibitions connecting with the birth and upbringing of children in Kazakhstan and Central Asia. The customs of the Kazakhs and people of the Central Asia have been thoroughly tested, and their similarities and different sides have been written. During the writing process of this article, there have been used various scientific facts and ethnographic works that were taken from valuable materials.

Keywords: religious customs, Kazakh family, H. Argynbayev, Central Asian countries

Кіріспе

Дүниеге сәби келу-отбасының зор бақыты. Сондықтан да қай халық болмасын әйел адамның екі қабат болуынан бастап, бала туылғанға дейінгі кезеңнің өзіне тән, ежелден келе жатқан әдет-ғұрыптары, салт-санасы, жөн-жоралғы, наным – сенімдері бар. Сонымен бірге екі жастың бас қосып, отбасын құрғаннан кейінгі жұбайлық өмірінің жарасып кетуі, ең алдымен баланың тууылуына және ұрпақ өрбуімен етене байланысты. Қазақ халқында бала алғаш пайда болғаннан туу, өсу, азамат болып ержеткенге дейінгі кезеңді қамтитын, сан жылдар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлер бар. Жалпы қазақтар мен Орталық Азия халықтарының бала туу және тәрбиелеуге байланысты әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінің мазмұны ұқсас болып келеді. Дегенмен де қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің қаймағы бұзылмай сақталғаны да, бөгде ұлт өкілдері мәдениетінің ықпалымен енген ерекшеліктері де жеткілікті.

Қазақ халқы жаңа шаңырақ көтерген екі жастың бала көріп, ұрпақ жалғастыруына үлкен мән берген. Сондықтан да бір - бірімен құдаласарда ең алдымен сол құда болатын жақтың әлеуметтік жағдайына, яғни олардың тума-туысқандарының көптігіне баса назар аударатын болған. Қазақ ертеден «балалы үй базар, баласыз үй қу мазар» деп бекерден айтпаған. Соған байланысты келін алғаш босаға аттаған күннен бастап, үбірлі-шүбірлі болсын деген ақ ниетпен әртүрлі халық арасындағы ырым-жырымдарды ұстанған. Мәселен, жаңа түскен жас келіннің алдына бала отырғызып, ертерек бала көтерсін деп ырымдаған немесе «ұл бала тусын» деп алғаш сойылған малдың ұлтабарын жегізетін болған. Өзбекстандағы қазақтарда жастардың бірінші төсегіне алғашқысы ұл болсын десе ұл, қызды қаласа, қыз баланы аунатып алатын болған. Ал, Түркменстан мен Қарақалпақстандағы қазақтарда қыз жеңгелері келін қуыршақ жасап, жас нәрестені орамалға орап, жігіт жағына сататын болған [1, 294 б.]. Бұл да екі жасқа нәресте тілеу ұғымынан туған. Сондай-ақ аяғы ауыр жас келіндерге жаңадан сойылған малдың ұлтабарын жегізу ырымы да жас келін ұлды болсын деген мақсаттан туындаған [2, 254 б.] Ол ауылдық жерлерде тұратын қазақтарда әлі күнге дейін сақталған.

1. Бала көтеру барысында жасалатын әдет-ғұрыптар

Жас келіннің жүктілігін сезген күннен-ақ оған бар мейірім мен қамқорлық жасалып, күтімге алынады. Қазақ халқы алғашқы баланың бойға біткенінен дүниеге келгенге дейінгі сәтіне көп мән берген. Себебі, «алғашқы бала аман-есен дүниеге келсе, келесі туылатын балалар да аман болады» делінеді. Осыған байланысты Түркіменстандағы қазақтар да «келін жүкті болғаннан бастап, жерік асының бәрін тауып беріп, жас ананың көбірек ұйықтап, дем алуына жағдай жасаймыз әрі оған үлкен мән береміз», - дейді [3]. Жалпы қазақтар жас келінді түн қараңғысында жалаңбас далаға шығармау, кешке суға жалғыз жібермеу, өлік шыққан үйге барғызбау, т.с.с. жағдайларға тиым салады. Егер үйде ері жоқ болса, бір өзін үйге қондырмай, қайынсіңілісі немесе енесі жатады. Қазақ арасында жалпы аяғы ауыр әйелдерге жын-шайтан, пері, албастылар үйір болады деген ұғым бар. Бұлардың қастандығынан іштегі нәрестеге зақым келуі мүмкін делінеді. Белгілі этнограф Х. Арғынбаев өз еңбегінде «жоғарыда көрсетілген қауіп қатерден сақтандыру үшін жас келіннің отауына әр түрлі қару-жарақ, қамшы, балта, қасқырдың аузы, бүркіттің тұмсықтарын іліп қояды», - деп көрсетеді [4, 87 б.]. Мұндай көріністер Орта Азия қазақтарында да кездеседі.

Жоғарыда көрсетілген заттардан басқа әсіресе Өзбекстандағы қазақтар әдіраспан шөбімен аластауды жиі пайдаланады, тіпті осы шөпті келін бөлмесіне іліп қояды. Бұл ырымдардың шығу тегі әріде болғанымен, мағынасы жоғарыда айтылғандай, жын-шайтандарды қуу және әдіраспан иіскеген адамға ауру көп үйір болмайды деген мақсатта туындаған. Аумақта тек қазақтар ғана емес, басқа да туысқан халықтардың барлығы да молдаға дұға оқытып, бойтұмар (оны көбіне «доға» деп атайды) тұз, бұрыш, әдіраспан шөбі салынған, үш бұрыш етіп тігілген тағыншықтар, көзмоншақ, т.б. тағынады. Көзмоншақты тақ сан 5, не 7 етіп тағынса, молдаға оқытылған дұға үшбұрышты етіліп тігіліп, оған тұз, бұрыш, әдіраспан шөбі, ал кейде құран сөзі жазылған қағаз салынады [1, 295б.]. Бұлардың барлығы жас келінді тіл-көзден, бөле-жәледен сақтайды деген сенім қалыптасқан.

Сондай-ақ, Түркменстан және Қарақалпақстан қазақтары арасынан жиналған материалдарға сүйенетін болсақ, көптен бала көрмей жүрген, не бала туылып, көп шетінейтін отбасыларда қарақұсқа табыну кездеседі. Халық түсінігі бойынша, «қарақұс» ана мен баланың өмірін сақтап, қорғайды делінеді. Сондықтан балаға зар отбасылар үйлерінде қарақұс ұстаған. Бұл әсіресе Түркменстан қазақтары мен Қарақалпақстанның Қоңырат, Тахтакөпір аудандарындағы қазақтарда әлі күнге дейін жалғасын табуда. Егер құс болмаған жағдайда жасанды бейнесін жасап, үйдің шаңырағына, не босағаға іліп қоятын болған [3]. Қазақ арасындағы қарақұсқа табыну біздің пайымдауымызша, қарақұсты алдау сенімінен туындаған. Белгілі этнограф Ә.Т. Төлеубаев, өз еңбегінде: «халық арасында баласы көп шетінейтін әйелде қарақұс бар», ол бала туылғанда жанын алып кетеді деген ұғыммен одан қорғану және сақтау үшін әр түрлі ырым-жырымдар жасалатынын айтады [5, 214 б.]. Қарақұсқа табыну Қарақалпақ халқының қоңырат руында кездессе, ал түркмен халықтарында қарақұсты тек қана бала өмірін ғана емес, жаудан қорғаушы ретінде де қастерлеген.

Келіннің аяғы ауыр болғанда абысын-ажындары «келіннің құрсағы ақ айранға толыпты, ақ алғысты болыпты», деп енесінен сүйінші сұрап, хабарлайды. Оның жүктілігін туған туысқан мен көрші-көлеңге білдіру мақсатында «құрсақ шашу» беріледі. Оған Өзбекстан, Қарақалпақстандағы қазақтар әр түрлі дәм пісіріп әкеледі, ондағы мақсат келіншектің жақсы көретін асын тауып беру. Қазақ халқы ертеден-ақ келіннің жерік болған асынан баланың кім болатынын болжайтын. Мысалы, «жабайы аңдардың, аюдың, жолбарыстың, қасқырдың етіне жерік болған әйелдерден ер бала туылып, олардан алып батырлар мен ойшылдар шығады» дейді. Егер де «тәттіге жерік болса, қызды болады» дейді. Осы жөнінде XVI ғасырдағы халық батырлары Орақ пен Мамайдың анасы Караүлек әже былайша толғайды:

Мамайжан бойға біткенде,

Арыстан бөрі етін жеп,

Қанып еді жерігім, деген жыры белгілі [6].

Тәжірибелі енелер келіннің түсік тастамауын көздеп, етегін бүріп қояды. Босануына үш ай қалғанда ұзын толғақ басталады. Бұл кезде «бөпең айдай сұлу болсын» деп, айлы түнде келінін көлге шомылдырған. Босануына екі ай қалғанда орта толғақ басталады. Бала шала болып туылмасын деген ырыммен бұл кезде келінге өткір зат (пышақ, біз, қайшы) ұстатпаған. Жүкті әйелдің босануына бір ай қалғанда оның ай толғағы басталады. Бұл кезеңде бала кіндігіне оралып қалады деген сеніммен болашақ анаға ине-жіп ұстатпайды және ауыр жұмыс істетпейді. Қария аналар тәжірибесінде де егер қыз бала болса, сол жақтан, ұл бала болса, оң жақтан қимылдайды екен [7].

2. Бала туу барысында жасалатын әдет-ғұрыптар

Қазірге дейін әйелдің тез босануына жасалатын «құрсақ шашу», «жарысқазан» ырымы да қазақ арасында бүгінге дейін кездеседі. Әйелдің толғағы басталғаннан байлаулы теңдермен

қаптардың аузы ашылып, тігілген етек сөгіледі. Келіннің енесі сақтап жүрген дәмдерінің аузын ашып, қазанға ет салады. Бұл ырым бала астың пісуімен бірге босансын деген ниеттен туған. Ал Қырғызстандағы қазақтар «жарысқазанда» көбіне бидай не жүгері қуырылады десе (қазіргі кезеңде көп сақталмаған), Өзбекстандағы қазақтарда ет не палау пісіріледі. Баланың тез тууылуы үшін босанатын әйелдің шашын тарқату, барлық түйіндерді шешу, түймелерді ағыту, сырмаларды ағыту, т.б. әр түрлі магиялық ғұрыптардың жасалынатындығын Бикжанова да өз зерттеуінде мәлімдейді [8, 20 б.]. Әдетте жеңіл-желпі шараларды орындағанымен, әйел босана қоймаса, қарулы әйелдер белін тартады. Оны Х. Арғынбаев өз еңбегінде былай суреттейді: «... бел тартушы адам әйелдің арқа жағына отырып, сегізкөзден тізесімен сүйемелдей, белінен қаусыра құшақтап, арам шеміршектен төмен қарай сылай тартып, баланың тууын тездетеді. Баланың басы қисық жатса, тәжірибелі кемпірлер оны түзетіп, шығуға икемдейді» [11, 89 б.]. Бұл әдісті Орта Азия елдеріндегі халықтары: өзбек, қырғыз, түркмен, т.б. қолданған. Егер толғақ өте қатты болса, ер адам кіргізіп, шапанның етегімен «түс», «түс» деп толғатып жатқан әйелді қағатын болған [12, 386 б.]. Сондай-ақ Қарақалпақстан мен Түркіменстан қазақтарында әдіраспан шөбіне отқа май салып, «От ана, май ана жарылқа», деп ырымдаған. Оны олар ата-баба аруағына сиыну деп түсінеді, сонан соң дәрігерге жіберіп жатады. Сонымен қатар Қарақалпақстанның Жаңаарық ауданында әйел босанып жатқан бөлменің төрт бұрышына мақта жабыстырған, егер ол түсіп қалса, тез босанады деген сенім болған. Мақта жабыстыру Бұхара тәжіктерінде де кездеседі. Оңтүстік Хорезмде жын-шайтаннан, жауыз рухтардан аластауға әдіраспан шөбі мен тұз қолданылса, Орта Азия елдеріндегі халықтарында аластау үшін пышақ, бұрыш, пияз, сарымсақта әйелдің жастығының астына қойған [13].

Жүкті әйелге балықтың, жабайы ешкінің және түйе етін жеуге тиым салады. Себебі, бұлар баланың аман-есен дүниеге келуіне кедергі келтіреді, немесе түйе етін жеген әйел 12 ай көтереді деген ұғымдар болған.

Толғақ басталысымен ауылдағы көнекөз, алтын құрсақты аналарды шақырады. Жүкті әйелді көбіне тәжірибесі мол, қолы жеңіл, көп балалы ел аналары босандырады. Осы жөнінде А. Бикжанова: «...кіре берістің сол жағына бақанды құрып, киіз үйдің керегесіне ала түсті арқанды байлайды. Толғату үстіне еркектер, бала көтермеген не жалғыз басты әйелдер кірмеу керек. Бала жерге түскенде оның кіндігін кесетін адамды да алдын ала дайындап қояды. Ол көп балалы, елге сыйлы, құрметті адам болуы керек. Баланың жолдасын қазақтар көбіне адам баспайтын жерге көмсе, Беруни қазақтары көбіне жеміс беретін ағаш түбіне көмеді. Егерде қызды болғысы келсе, жолдасымен бірге қуыршақ не қызға тән нәрсені көмген [8, 20 б.]. Ал, енді А. Бижанова Қарақалпақстандағы қазақтар баланың кіндігін кескен саймандар (пышақ, жіп, т.б.) мен кесіліп алынған кіндіктің бір бөлігі және баланың жолдасын үйдің босағасына не кіре берістің сол жағына тары не жүгері дақылдарының дәнімен бірге көметіндігін айтады [18, 27 б.]. Ташауыз облысындағы қазақтарда кесілген кіндіктің бөлігін нәрестені қырқынан шығарғанға дейін баланың көйлегіне қыстырып қояды. Кей аумақтарда нәрестенің кесілген кіндігінің бөлігін бесікке байлап қоятын болған. Ал, Гурлен ауданында кіндікті жылы суға салып, оны нәрестеге – жалатқан соң сол суды ішетін болған, ол асқазан ауруларына таптырмайтын ем деп санаған [14, 316.].

Орта Азия елдерінің қазақтарында да баланың «кіндік шешесі» болады. Оның міндеті ауыр, ол бір малын сойып, қалжасын әкеледі, осыған байланысты «кіндік шеше қалтасымен, қазан – адамымен» делінген. Ертеде баланың кіндігін кесетін адамды да алдын ала белгілеп қоятын. Оның да елге сыйлы, қадір-қасиеті мол адам болғандығын қалайды. Кіндік шеше баланың қырқынан шыққанша көмектесіп, кейін бала ата-анасынан қалауын алады.

3. *Қырқынан шығару, бесікке салу ғұрыптары*

Осыдан соң 40 күнді тосып, қырық қасық суға шомылдырып, қырық күн шілдесінен шығарады. Ит мінезі қалсын деп, ит көйлегін шешіп, оған тәттілер салып иттің мойнына байлап балаларға қудырады. Оны балалар қуалап жүріп, тәттіні бөліседі. Ит көйлекті итке байлау – ит қорғаушы деген сенімнен туған. Қырқынан шығару ғұрыпында қазақтар ұл баланы қырық күнге жеткізбей шығаруға тырысады. Оның мәні ұлдың қалың малы аз болсын десе, қызды қырық күнге толтырып, «қалың малы қырық болсын» деп жатады. Баланың қырқынан шығару рәсімінде көп адам шақырмай-ақ, көрші-көлем, екі-үш туысқан мосқал әйелдерді шақырып, ішіндегі сыйлы, жасы үлкен кісіге шомылдыртады. Суға күміс білезік, сақина не қасық салынады. Кей жерлерде қойдың қырық құмалағын салу да кездесіп қалады, бұл бала малды, бай болып өссін деген ырымнан туған. Мұнан кейін баланың қарын шашын алу үшін ата-ана өздеріне ұнаған сыйлас достарының бірін дайындап қояды. Қарын шашты шүберекке тұмарша етіп тігіп, баланың киімінің иығына қадап қояды [19, 57 б.]. Бұл ырым балаға көз тимеу үшін жасалады, ал тырнағын жерге көмеді. Баланың шашын, тырнағын аса қасиетті деп қадірлеп, бала өскенге дейін сақтап қояды. Қырқынан шығаруға да азды-көпті көрші көлең, үлкен қарияларды жинайды. Қарақалпақстан мен Түркіменстандағы қазақтарда да 40 қасық суды құйып тұрып, «30 омыртқаң жылдам бекісін, 40 қабырғаң жылдам қатсын» дейтін. Қарын шаш пен тырнағын алатын адам пысық, жұмыскер адам болуы тиіс. Қарын шашты да тұмарша етіп тігіп, баланың иығына іліп қояды, ал Тақтакөпір ауданының қазақтары қарын шашты бесікке байлайды. Бала қырқынан шыққанша ешкімге көрсетпеу Қырғызстандағы қазақтарда да кездеседі.

Орта Азия елдеріндегі өзбек, түркімен т.б. халықтары сияқты қазақтарда бала қырқынан шыққанға дейінгі мезгіл бала үшін де, ана үшін де қауіпті кезең деп, ол үйде 3 күн не 40 күнге дейін шам сәулесін өшірмейтін. Сөйтіп, әр түрлі діни-магиялық ырым-жырымдармен қорғауға тырысқан. Баланы тіл көзден сақтау ырымдарының қазақ арасында әлі де көптеп кездесетіндігін белгілі ғалым, этнограф-археолог С.Е. Әжіғали да өзінің еңбектерінде жан-жақты баяндайды. Мәселен, автордың Алматы облысынан жинаған материалдары бойынша былай көрсетіледі: «Қазақ ауылдарында нәресте жалғыз қалғанда жастық астына пышақ тығып қоятын ырым бар. Әр түрлі тұмарлар да қорғаушы деп қаралған. Осы мақсатпен бесіктің бас жағына қасқыр тұяғы, кейде бүркіт немесе аю тұяғы ілінеді. Баланың тақиясына үкі тағу дағдысы кеңінен тараса, қорғау мақсатымен дұғаланған үшбұрышты тұмар, бойтұмар алып жүру сиректеу кездеседі». [22, 44 б.].

Ана мен баланы күзету мақсатында шілдехана жасайды. Шілдехана жасау халық арасында әлі күнге дейін сақталған. Ана босанып, үйге келген соң бір малын сойып, ауыл-аймақты, көрші-көлемді шақырып, баланың құрметіне той-томалақ жасайды.

Қазіргі кезеңде шілдехананы кейде бесікке салу не қырқынан шығару ғұрыптарымен де байланыстырып жатады. Шілдехананы қырқынан шығарғандағы немесе бесік салардағы жиын той, оны кейде «шашу тойы» деп те атайды. Баланың кіндік жарасы жазылысымен бір аптадан кейін бесікке салу ғұрыпын жасайды.

Баланы бесікке салудың да өзіндік жөн-жоралғысы бар. Келген құдағиларға қосып, ауыл әйелдерін шақырады. Қарақалпақстандағы қазақтардың бесік тойға шақыруындағы бір ерекшелік: бала жұмсап шақыртумен бірге үйде той болып жатқандығынан хабардар ету үшін үйдің төбесіне ағаш іліп, оған әртүрлі тәттілер ілінеді. Ең алдымен бесікті аластап, әдіраспан түтетеді. Бала бесікке бөленгеннен соң бесік үстіне 7 түрлі зат: көрпе, шапан, кебенек, тон, жабу, жүген, қамшы тастайтын. Бұл заттардың әрқайсысының өз мәні болады. Мәселен, тон мен шапанды бала өз халқының адал ұлы болсын, кебенек жабу- батыр болсын, жүген- ертерек атқа отырсын, деген нанымдардан туындаған [11, 96б.].

Баланың байлығын ойлаған (кей жерлерде ішінің қатпауын) үлкендер бесіктің түбегінен әр түрлі тәттілерді өткізіп, «тышты ма?» деп сұрап, жиналғандарға үлестіреді. Ал Ташауыз облысында бесікке салатын қария баланы қолына көтеріп жүріп шашуды үлестіреді.

9-12 айда бала қаз тұрып аяғын апыл-тапыл баса бастаған кезде «тұсау кесу» рәсімін жасайды. Қазақтың бұл ғұрпы баланың болашақта сүрінбей, өз жолын тез тауып кетуі үшін жасалынады. Бұл дәстүрде де қазақ баланың тұсауын кесетін адамды алдын ала дайындап қояды. Ол аяғы жеңіл, әрі жолы ашық адам болуы керек. Түркменстан мен Қарақалпақстан қазақтарында тұсауды, көбіне әйел адам кеседі. Өйткені әйелді өнерлі, жеңіл аяқ деп есептейді. Тұсау кесушіге көйлек көншегін кигізеді. Соңғы кезеңдерде әсіресе, Қырғызстандағы қазақтар ең алдымен бір топ баланы жүгіртіп сонан озып келген балаға кестіруді қалайды. Мұны Манас селосының тұрғындары Қалиев Бұғыбай, Балабекова Мәру қырғыздардан сіңген әдет деп есептейді. Баланың аяғына байланатын жіп әдетте бірі оң, бірі теріс ала жіп (ақ, қара). Оны қазақтар біреудің ала жібін аттамай, өз орнын тапсын деген ниетпен байланады дейді. Ала жіп байлау Орта Азия қазақтарында әлі де бар. Дегенмен де Қарақалпақстандағы қазақтарда ала жіппен қоса көз моншақты жіпке тізіп баланың аяғына байлап, тұсауын кесу де кездеседі. Тұсау кесу барысында Қарақалпақстан қазақтарында баланы қойдың терісін төсеп ақ мата жауып, оның үстінен табақты төңкеріп үстіне баланы тұрғызу да жиі кездесіп тұрады. Олардың мәні: ақ мата - «жолы ақ болсын», тері- «табаны жұмсақ болсын» деген нанымдармен байланысты. Аяғы тұсауланған баланы табалдырықтан аттатып, төрге қаратып: «Біссміллә-һи, рахман-рахим, менің қолым емес, Бибібатима шешеміздің қолы, талмас, шаршамас бол» деп айтып, жіпті қияды.

4. Сүндетке отырғызу ғұрыптары

Ер баланы сүндетке отырғызып, мұсылмандық парызын өтеу әрбір ата-ананың парызы. Түркімендерде алты жас пен сегіз жас аралығында, қазақтарда жеті жас пен он екі жасқа дейінгі балалар сүндетке отырғызылады, бұл міндет арнайы тәжірибесі бар молдаға жүктеледі. Ол ұстарамен шеткі терісін тіліп кесіп алып, киіз үйдің сыртқы тұсына іліп қояды және ол сонда кеуіп кетеді [28, 130 б.]. Баланың мұсылман болғандығына байланысты да жасалынатын көптеген жөн-жоралғылар бар. Сүндет той Орта Азия халықтарында баланың мұсылман болғандығын көрсететін қадірлі той саналғандықтан, осы дәстүрді қазақ халқы шама-шарқына қарай атап өтуге тырысқан.

Той болатын күні ерте ас пісіріліп, ауыл қариялары шақырылады. Онда өнер тобы не өзбек керней-сырнайшылары өнер көрсетеді. Күндіз үлкен кісілерге берсе, кешке үлкен дастархан жасалынып, ағайын-туған, жегжаттармен қатар құрбыларының тойы басталады. Мұнда да көбінесе өзбек әуендеріне би биленеді, бишілерге ақша қыстырылады. Сондықтан да тойға келушілер бар ағайын тумалар жылқы не тай, болмағанда бір қой әкеледі. Тойға не сүндеттелген балаға бәрінен нағашы жұртының әкелетін сыйы мол болады. Нағашы анасы бір қатар көрпелер, киім-кешек, бір жылқы не тай жасап әкеледі. Тай жасау дегеніміз тайдың үстіне әсемдеп жабу жабып, бір басына ішімдіктер, бір басына тәттілер толтырылған қоржын салынады. Оны алдынан шыққан адам алады [13]. Қазақтарда ертеде елді тойға шақыру үшін сүндеттелген баланы сүндет қоржын салынған атқа мінгізіп, елді шақыртқызыған. Тойға шақырып келген баланы құрметтеп, қарсы алып, үйге кіргізеді. Ауыл әйелдері сүндет қоржындағы тәттілерді ырым қылып бөліп алатын болған [30, 9 б.]. Ал, қазіргі кезеңде кешкі тойда әкелінген тайлардың біріне отырып бала келген кісілердің алдынан өтіп шығады. Олар балаға ақша қыстырады.

Қорытынды

Қазақтардың бала туу, оны тәрбиелеуге байланысты жиналған деректеріне қарағанда, жалпы қазақтар мен Орта Азия халықтарының бала туу және оны тәрбиелеуге байланысты

ұстайтын салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер, ырымдардың ұсқастығы байқалады. Бүгінде аталған елдердегі қазақ диаспорасы бала туу, өсіруге байланысты жасалатын дәстүрлерді бүгінде жалғастырып отырғанмен де орналасқан ортасына заманның жаңғыруына байланысты ұлттық дәстүрлердің кейбір элементтеріне өзгеше түр, мән бергендігін жоғарыда айтылған этнографиялық ерекшеліктерден байқау қиын емес. Халық арасындағы мұндай ерекшеліктермен өзгерістер зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қалшабаева Б.К. Орталық Азия қазақтары (тарихи-этнографиялық зерттеу). – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 406 б.
2. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М., 1969. – 336 с.
3. Анау станциясы, Түркіменстан қазағы Баймағанбетов Ғали Абылабаласынан жазылып алынды, руы – адай, 62 жаста.
4. Арғынбаев Х. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы, 1973. – 329 б.
5. Төлеубаев Ә.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX-начало XX вв). – Алматы: Ғылым, 1991. – 214 с.
6. Ташкент облысы, Орджоникидзе ауданы, қыпшақ ауылы тұрғыны Табиев Тұрсынбайдан жазылып алынды, 80 жаста, руы – қыпшақ.
7. Қырғызстан, Село Манас, Сокулук ауданы тұрғыны Жаппарова Нәбиядан жазылып алынған, 1952 жылы туылған, руы – тобықты.
8. Бикжанова М.А. Семья в колхозах Узбекистана. – Ташкент: АН УзССР, 1959. – 136 с.
9. Баялиева Т.Д. Исламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе: Илим, 1972. – 170 с.
10. Колбасенко И.С. Некоторые киргизские обычаи и поверья, имеющие акушерское значение // Протоколы Киевского акушерско-гинекологического общества. – Киев, 1889. – Вып. 5. – С. 47-49.
11. Арғынбаев Х.А. Қазақ отбасы. – Алматы: Қайнар, 1993. – 288 б.
12. Белиловский А.К. Об обычаях при родах инородческих женщин в Сибири и Средней Азии // Живая старина, 1884. Т.3. – С. 386- 394.
13. Қарақалпақстан, Тақта ауданы тұрғыны Жұмағалиев Аманнан жазылып алынды, жасы 74- те, руы жаппас.
14. Сухарева О.А. Мать и ребенок у таджиков. – Душанбе, 1987. – 149 с.
15. Троицкая А. Первые сорок дней /чилля/ среди оседлого населения Ташкента и Чимкентского уезда. – Ташкент, 1927. – 259 с.
16. Бішкек қаласы тұрғыны Кәдірбаева Зықым Мұсатайқызынан жазылып алынды, 68 жаста, руы – арғын.
17. Қырғызстан, Село Раздольные (Ақ жол), Токтағұл 310 тұрғыны Мұханбетова Башпақұл Омарқызынан жазылып алынды, 1941 жылы туылған, руы – арғын.
18. Бижанова А. Е. Семейно-бытовые обряды казахов низовья Амударьи (вторая половина XIX-середина XX вв): автореф. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2001. – 24 с.
19. Қырғыз республикасының ұлттық статистика комитетінен алынған мәліметтер. – 2001.
20. Кәмалашұлы Б., Ошанов. О. Монғолия қазақтарының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарындағы ерекшеліктер – Алматы, 2005. – Бірінші том. – 323 б.
21. Қырғызстан, Манас селосы тұрғыны, Қалиев Бұғыбайдан жазылып алынды, 1927 жылы туылған, руы – арғын.
22. Әжіғали С., Оразбек Е. Қазақтардың дінге сенгіштігі // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы, 2005. – Бірінші том. – 323 б.
23. Қырғызстан, Манас селосы, Аверная көшесі 55 тұрғыны Балабекова Мәрфуден жазылып алынды, 72 жаста, руы – арғын. Өзбекстан, Сыдықова көшесі 7/2, Бекбауов Есжан 1927 жылы туылған, ұлты қазақ, руы –қыбырай – жаныс.
24. Абрамзон С.М. Рождение и детство киргизского ребенка. – Фрунзе, 1979. – 154 с.
25. Троицкая А. Первые сорок дней /чилля/ среди оседлого населения Ташкента и Чимкентского уезда. – Ташкент, 1927. – 259 с.
26. Өтемұратов Имәләддин 1932 жылы туылған, руы – әлім, шөмекей (1993 жылы көшіп келген).
27. Карутц Р. Дүниеге келу және балалық шақ // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет ғұрыптары. – Алматы, 2006. – Екінші том. – Б.128- 138.
28. Снесарев Г.П. К вопросу о происхождении праздника «суннат той» в его Среднеазиатском варианте // Занятия и быт народов Средней Азии. – Л., 1971. – С. 256- 279.
29. Медеубекұлы Сағатбек. Сүндет тойы. – Алматы, 1992. – 40 б.

REFERENCES

- 1 Kashabaeva B.K. Ortalyk Aziya Kazaktary (tarihi-etnografiyalyk zertteu). – Almaty: Kazak universiteti, 2011.-406 b.
- 2 Snesev G.P. Relikty domusulmanskih verovany i obriyadov u uezbekov Horezma. – M., 1969. – 336 s.
- 3 Anau stansiyasy, Turkmenstan kazagy Baimaganbetov Gali Abylabalasynan zhazylyp alyndy, ruy – aday, 62 zhasta.
- 4 Argynbaev H. Kazak khalkyndagy semiya men neke. – Almaty, 1973. – 329 b.
- 5 Toleubaev A.T. Relikty doislamskih verovany v semeynoi obriyadnosti kazakhov (XIX-nashalo XX vv.). – Almaty: Gylm, 1991. – 214 s.
- 6 Tashkent oblysy, Ordzhonikidze audany, kypshak auyly turgyny Tabiev Tursynbaydan zhazylyp alyndy, 80 zhasta, ruy – kypshak.
- 7 Kyrgyzstan, Selo Manas, Sokuluk audanyyn turgyny Zhapparova Nabiyadan zhazylyp alyngan, 1952 zhyly tuylgan, ruy – tobykty.
- 8 Bikzhanova M.A. Semiya v kolkhozah Uzbekistana. – Tashkent: AN UzSSR, 1959. - 136 s.
- 9 Bayalieva T.D. Islamskiye verovaniya I ih perezhitki u kirgizov. – Frunze: Ilim, 1972. – 170s.
- 10 Kolbasenko I.S. Nekotorye kirgizskiy obyshei I poveriya, imeushiy akusherskoe znasheniye // Protokoly Kievskogo akushersko-ginekologicheskogo obshchestva. – Kiev, 1889. – Vyp.5. – S. 47-49.
- 11 Argynbayev H.A. Kazak otbasy. – Almaty: Kaynar, 1993. – 288 b.
- 12 Bililovski A.K. Ob obshchay pri rodah inorodskikh zhenshin v Sibiri I Sredney Asiy. // Zhivaya starina, 1884. T.3. – S. 386-394.
- 13 Karakalpakstan, Takta audany turgyny Zhumagaliyev Amannan zhazylyp alyndy, zhasy 74-te, ruy – zhappas.
- 14 Suhareva O.A. Mat I rebenok u tadzhikov. – Dushanbe, 1987. – 149 s.
- 15 Troyskaya A. Perviy rok dney /shilliya/ sredi osedlogo naseleniya Tashkenta I Shimkentskogo uezda. – Tashkent, 1927. – 259 s.
- 16 Bishkek kalasy turgyny Kadirbayeva Zykym Musataykyzynan zhazylyp alyndy, 68 zhasta, ruy – argyn.
- 17 Kyrgyzstan, Selo Razdolnye (Ak zhol), Toktagul 310 turgyny Muhanbetova Bashtakul Omarkyzynan zhazylyp alyndy, 1941 zhyly tuylgan, ruy – argyn.
- 18 Bizhanova A.E. Semeyno-bytoviye obriyady kazakhov nizoviya Amudary (vtoraya polovina XIX – seredina XX vv.): avtoref. ... kand. ist. nauk. – Nukus, 2001. – 24 s.
- 19 Kyrgyz Respublikasynyn ul'tyk statistika komitetinen alyngan malimeter. – 2001.
- 20 Kamalashuly B., Oshanov O. Mongoliya kazaktarynyn salt-dasturi men adet-guruptaryndagy erekshelekter – Almaty, 2005. – Birinshi tom. – 323 b.
- 21 Kyrgyzstan, Manas selosy turgyny, Kaliyev Bygybaydan zhazylyp alyndy, 1927 zhyly tuylgan, ruy – argyn.
- 22 Azhigaly S., Orazbek E. Kazaktardyn ding sengishtigi // Kazak khalkynyn dasturleri men adet-guruptary. – Almaty, 2005. – Birinshi tom. – 323 b.
- 23 Kyrgyzstan, Manas selosy, Avernaya koshesi 55 turgyny Balabekova Marfuden zhazylyp alyndy, 72 zhasta, ruy – argyn.
- 24 Ozbekstan, Sydykova koshesi 7/2, Bekbauov Eszhan, 1927 zhyly tuylgan, ul'ty kazak, ruy – kabyray – zhanys.
- 24 Abramzon S.M. Rozhdeniye I detstvo kirgizskogo rebenka. – Frunze, 1979. – 154 s.
- 25 Troyskaya A. Perviy rok dney /shilliya/ sredi osedlogo naseleniya Tashkenta I Shimkentskogo uezda. – Tashkent, 1927. – 259 s.
- 26 Otemuratov Imaladdin 1932 zhyly tuylgan, ruy – alim, shomekey (1993 zhyly koship kelgen)
- 27 Karuts R. Duniyege kelu zhane balalyk shak // Kazak khalkynyn dasturleri men adet-guruptary. – Almaty, 2006. – Ekinshi tom. – B.128-138.
- 28 Snesev G.P. K voprosu o proishozhdeni prazdnestva “sunnat toy” v ego Srediazatskom variante // Zaniyatiya I byt narodov Sredney Asia. – L., 1971. – S. 256-279.
- 29 Medeubekuly Sagatbek. Sundet toiy. – Almaty, 1992. – 40 b..

МАЗМҰНЫ

Абдраханов Д.М. ЛАТЫНДАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХЫ.....	8
Алексеев А.Н., Әубәкірова Ж.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕР: ТУУ МЕН ӨЛІМНІҢ АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	13
Алиясова В.Н. XXI ғ. соңы мен XX ғ. бірінші жартысында солтүстік және шығыс ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАЖАЙ ІСІ.....	21
Алиясова В.Н. СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨЛКЕТАНУ МҰРАЖАЙЛАРЫНЫҢ ПАЛЕОНТОЛОГИЯЛЫҚ КОЛЛЕКЦИЯЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНА.....	27
Ғабитханұлы Қ. ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЖАЗУ ТАРИХЫ.....	35
Далаева Т.Т. ҚАЗАҚ БОЛЫСТЫҚТАРЫНДАҒЫ САЙЛАУШЫЛАР: ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ІС-ӘРЕКЕТІНЕ ТӨН ЕРЕКШЕЛІКТЕР (XIX ғ. II ЖАРТ.-XX ғ. БАСЫ).....	42
Исабеков Ж.Б., Мейрманова Г.А. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ: ТАРИХНАМАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	51
Қабдышев Б.Ж., Нұрғалым Қ.С. ҚАЗАҚСТАН ДЕРБЕС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ.....	57
Қалиев Ж.Н. ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ ЖАЙЛЫ.....	65
Қалшабаева Б.К., Қатият Қ. ҚАЗАҚТАРДЫҢ БАЛА ТУУ, ТӘРБИЕЛЕУ ҮРДСІНДЕГІ ДІНИ НАНЫМ-СЕНІМДЕРІ (Орталық Азия қазақтары материалдары бойынша).....	71
Кәрібаев С.У., Жүнісбаев С.М., Савин И.С. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ЖАСТАРЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІГІН ЗЕРТТЕУ.....	79
Қозғамбаева Г.Б., Егізбаева М.Қ. ҰЛЫ ҒАЛЫМ, ГЕОЛОГ – ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВ.....	85
Қосанов С.Қ. Ш. МАРЖАНИ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТАРИХЫ.....	89
Күбаев Ш.С. ХАНТЕПЕДЕН ТАБЫЛҒАН ТЕРАКОТАНЫҢ ТҮСІНДІРМЕСІ ЖАЙЫНДА.....	95
Мәжиқызы Н., Сандықбаева Ө.Д., Арыстанбекова Қ.Д. НЫҒМЕТ МЫҢЖАНИ – ЭТНОГРАФ.....	104
Мейрманова Г.А. ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУДЕГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚОЛӨНЕРГЕ ҚАТЫСТЫ МӘЛІМЕТ ЖИНАУДАҒЫ ПРИНЦИПТЕР МЕН ҰСТАНЫМДАР.....	109
Момынова Г.Т. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТОПОНИМИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	116
Мұсабалина Г.Т. XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫ:РЕВИЗИЯ ТӘЖІРИБЕСІ.....	122

Нұрсұлтанова Л.Н., Санатова М.К. ҚАЗАҚСТАН МЕН ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ АРАСЫНДАҒЫ САУДА -ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР.....	129
Нұртазина Н.Д. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ДІНИ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ.....	136
Озанов А.Қ. БОС УАҚЫТ ЖӘНЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ БОС УАҚЫТЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ	140
Ошанов Ж.О. 1727-1732 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҒАР СОҒЫСТАРЫ.....	146
Сайынова Б. «ҚЫРҒЫЗДАРДЫҢ (ҚАЗАҚТАРДЫҢ) ЖЕР ПАЙДАЛАНУ МАТЕРИАЛДАРЫ...» - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ РЕТІНДЕ.....	160
Саркұлова С.Д., Берлібаев Е.Т. XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ДІНИ МАЗМҰНДАҒЫ ҚАЗАҚ КІТАПТАРЫ.....	166
Сәрсен А.К. МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ ЭТНОСАЯСАТТЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ.....	174
Сұлтанғалиева Г.С., Төлешова У.Ж. БЕРКІМБАЕВТАР ӨУЛЕТІ: ЗАУРЯД-ХОРУНЖИЙДЕН РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ДВОРЯНЫНА ДЕЙІН.....	179
Уалтаева А.С. ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ КӨШУДІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ.....	185

СОДЕРЖАНИЕ

Абдраханов Д.М. ИСТОРИЯ ВОПРОСА ЛАТИНИЗАЦИИ.....	8
Алексеев А.Н., Аубакирова Ж.С. ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ТРЕНДЫ В КАЗАХСТАНЕ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОЖДАЕМОСТИ И СМЕРТНОСТИ.....	13
Алиясова В.Н. МУЗЕЙНОЕ ДЕЛО В СЕВЕРНОМ И ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ В КОНЦЕ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВВ.....	21
Алиясова В.Н. К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАЛЕОНТОЛОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕКЦИЙ В КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЯХ СЕВЕРНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА.....	27
Габитханулы К. ИСТОРИЯ ПИСЬМЕННОСТИ КАЗАХОВ В КИТАЕ.....	35
Далаева Т.Т. ВЫБОРНЫЕ (ВЫБОРЩИКИ) В КАЗАХСКИХ ВОЛОСТЯХ (ВТ. ПОЛ. XIX В. – НАЧ. XX В.): ФУНКЦИИ И СПЕЦИФИКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	42
Исабеков Ж.Б., Мейрманова Г.А. ИЗУЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	51
Кабдушев Б.Ж., Нургалым К.С. ОСНОВОПОЛОЖНИК НЕЗАВИСИМОЙ ПРОКУРАТУРЫ КАЗАХСТАНА.....	57
Калиев Ж.Н. О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА.....	65
Калшабаева Б.К., Катият К. РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБЫЧАИ, ОБРЯДЫ И ВЕРОВАНИЯ КАЗАХОВ ПРИ РОЖДЕНИИ И ВОСПИТАНИИ РЕБЕНКА (по материалам казахов Центральной Азии).....	71
Карибаев С.У., Джунусбаев С.М., Савин И.С. ИЗУЧЕНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ МОЛОДЕЖИ ЮЖНО- КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	79
Козгамбаева Г.Б., Егизбаева М.К. ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ, ГЕОЛОГ КАНЫШ ИМАНТАЙУЛЫ САТБАЕВ.....	85
Кусанов С.К. МАРДЖАНИ И ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА.....	89
Кубаев Ш.С. К ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ОДНОЙ ТЕРРАКОТЫ ИЗ ХАНТЕПА.....	95
Мажикызы Н., Сандыкбаева Ө.Д., Арыстанбекова К.Д. НИГМЕТ МЫНГЖАНИ – ЭТНОГРАФ.....	104
Мейрманова Г.А. ПРИНЦИПЫ СБОРА СВЕДЕНИЙ, КАСАЮЩИХСЯ РЕМЕСЕЛ КАЗАХОВ В ЭТНОГРАФИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ.....	109
Моминова Г.Т. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТОПОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....	116
Мусабалина Г.Т. МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ УПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА: ПРАКТИКА РЕВИЗИЙ.....	122

Нурсултанова Л.Н., Санатова М.К. ТОРГОВО - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ.....	129
Нургазина Н.Д. ИЗУЧЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ПЕРСОНАЛИЙ В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....	136
Озанов А.Қ. ДОСУГ И ИССЛЕДОВАНИЕ ДОСУГОВЫХ ПРАКТИК СТУДЕНТОВ.....	140
Ошанов Ж.О. КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ ВОЙНЫ 1727-1732 ГГ.....	146
Сайынова Б. «МАТЕРИАЛЫ ПО КИРГИЗСКОМУ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЮ...» КАК ИСТОЧНИК ПО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....	160
Саркулова С.Д., Берлибаев Е.Т. КАЗАХСКИЕ КНИГИ ПО ИСТОРИИ И РЕЛИГИОЗНОМУ СОДЕРЖАНИЮ НАЧАЛА XX ВЕКА.....	166
Сарсен А.К. КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВЫ ЭТНОПОЛИТИКИ.....	174
Султангалиева Г.С., Тулешова У.Ж. ДИНАСТИЯ БЕРКИМБАЕВЫХ: ОТ ЗАУРЯД-ХОРУНЖЕГО ДО ДВОРЯНИНА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	179
Уалтаева А.С. ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕХОДА НА ЛАТИНИЦУ.....	185

CONTENTS

Abdrakhanov D.M. THE HISTORY OF LATINIZATION.....	8
Alexseenko A.N., Aubakirova Zh.S. DEMOGRAPHIC TRENDS OF KAZAKHSTAN: REGIONAL FEATURES OF FERTILITY AND MORTALITY.....	13
Aliyassova V.N. MUSEUM WORK IN THE NORTH AND EAST KAZAKHSTAN FROM THE END OF THE 19TH – THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY.....	21
Aliyassova V.N. TO THE HISTORY OF FORMATION OF PALEONTOLOGICAL COLLECTIONS IN THE LOCAL HISTORY MUSEUMS OF NORTH AND EASTERN KAZAKHSTAN.....	27
Gabitkhanuly. K. HISTORY OF KAZAKH WRITING IN CHINA.....	35
Dalayeva T.T. VYBORNYE (ELECTORS) IN THE KAZAKH'S VOLOSTS (the second half of XIX – the beginning of XX century): FUNCTIONS AND SPECIFIC ACTIVITY.....	42
Isabekov Zh.B., Meirmanova G.A. THE STUDY OF NATIONAL COSTUMES OF THE KAZAKH PEOPLE: HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS.....	51
Kabdushev B.Zh., Nurgalym K.S. THE INDEPENDENT PROCECUTOR FOUNDER OF KAZAKHSTAN.....	57
Kaliev Zh.N. ABOUT THE ACTIVITIES OF THE ASSEMBLY OF PEOPLE OF KAZAKHSTAN.....	65
Kalshabayeva B.K., Katiyat K. RELIGIOUS CUSTOMS, RITES AND BELIEFS OF KAZAKHS AT BIRTH AND UPBRINGING OF A CHILD (based on the materials of the Kazakhs of Central Asia).....	71
Karibaev S.U., Junusbaev S.M., Savin I.S. STUDYING OF CIVIL AND ETHNIC IDENTIFICATION OF YOUTH OF THE SOUTH KAZAKHSTAN REGION.....	79
Kozghambayeva G.B., Yegizbaeva M.K. OUSTANDING GEOLOG VERSUS SCIENTIST KANYSH IMANTAEVICH SATBAYEV.....	85
Kusanov S.K. MARDZHANI AND HISTORY OF KAZAKHSTAN.....	89
Kubayev Sh.S. TO INTERPRETATION OF ONE TERRACOTTA FROM HANTEPE.....	95
Mazhikyzy N., Sandykbaeva U.D., Arystanbekova K.D. NYGMET MYNZHANI WAS AN ETHNOGRAPHER.....	104
Meirmanova G.A. PRINCIPLES AND PRINCIPLES IN EDUCATIONAL INFORMATION ON ETHNOGRAPHIC STUDIES.....	109
Mominova G.T. SOME PROBLEMS OF TOPONOMIC RESEARCH IN THE HISTORY OF KAZAKHSTAN.....	116
Mussabalina G.T. LOCAL GOVERNMENTS IN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY: PRACTICE OF REVISIONS.....	122
Nursultanova L.N., Sanatova M.K. TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND THE EUROPEAN UNION.....	129

Nurtazina N.D.	
STUDY OF RELIGIOUS PERSONALITIES IN THE HISTORY OF KAZAKHSTAN.....	136
Ozanov A.K.	
LEISURE AND INVESTIGATION OF STUDENTS' LEISURE PRACTICES.....	140
Oshanov Zh.O.	
THE KAZAKH-JUNGAR WARS 1727-1732 YEARS.....	146
Saynova B.	
"MATERIALS ON KIRGIZ LAND USE ..." AS SOURCE ON THE ECONOMIC HISTORY OF KAZAKHSTAN.....	160
Sarkulova S.D., Berlibayev Y.T.	
KAZAKH BOOKS OF HISTORY AND RELIGIOUS CONTENT AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....	166
Sarsen A.K.	
CULTURE AND EDUCATION AS THE FOUNDATIONS OF ETHNOPOLITICS.....	174
Sultangalieva G.S., Tuleshova U.Zh.	
BERKIMBAYEV'S DYNASTY: FROM ZAURYAD-HORUNZHY TO THE NOBLEMAN OF THE RUSSIAN EMPIRE.....	179
Ualtayeva A.S.	
HISTORICAL ASPECTS OF THE TRANSITION TO THE LATIN ALPHABET	185

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы

2017. 4(12)

Бас редактор: Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген: Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 15.12.2017.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй